

ontbrak moest de cartesiaanse *recta ratio* de beslissing brengen. Van Bunge laat dan zien hoe Bredenburg zich steeds meer in de richting van een natuurlijke religie bewoog. Voor hem was de relatie tussen God en de mens vastgelegd in de wetten der natuur die de eeuwige waarheid bevatten. Een verplichting tot liefde over en weer sloot een vrije beslissing in deze uit. Bredenburg meende dat hij alleen door de cartesiaanse zekerheid als uitgangspunt te nemen het scepticisme dat een sociniaans standpunt met zich mee bracht kon overwinnen.

De publikatie van Spinoza's *Tractatus Theologico-Politicus* in 1670 was echter bijzonder compromitterend geweest voor de volgelingen van Descartes, want hier voerde volgens vrijwel iedereen een 'atheïst' het woord die zijn carrière was begonnen met een uiteenzetting van de principes van de Franse filosoof. Bredenburgs vijanden lieten niet af en hij dacht nu het probleem van de vrije wil te moeten duiden met behulp van het cartesiaanse principe van helderheid en inzichtelijkheid zonder in Spinoza's naturalistisch determinisme te vervallen. In 1675 kwam hij opnieuw tegen Spinoza in het geweer met een *Enervatio Tractatus Theologico-Politicus*. Van Bunes uitgebreide behandeling van dit werk ontleent haar belang aan het feit dat hij enerzijds kan vaststellen dat Bredenburg Spinoza's metafysica niet goed heeft begrepen (de volgelingen van Descartes trof vaak hetzelfde lot) anderzijds door de aannemelijke conclusie dat de koopman ongepubliceerde verhandelingen van Spinoza bij het schrijven tot zijn beschikking moet hebben gehad. Al ging Bredenburg er in dit tractaat vanuit dat indien filosofie en theologie elkaar tegenspreken de eerste voorrang krijgt, toch trachtte hij verder Spinoza's systeem filosofisch te ontcrachten. De crisis kwam echter toen Bredenburgs vijanden diens acht jaar oude *Wiskunstige demonstratie, dat alle verstandelijke werking noodzaakelijk is* in 1684 met commentaar voor het eerst uitgaven. In dit volgens Van Bunge zonder kennis van Spinoza's *Opera posthuma* (1677) tot stand gekomen werk legde Bredenburg de resultaten van zijn eigen verdere bezinning vast en die hield een aanvaarding van het determinisme in. Maar deze adhesie betekende een verwerping van het principe van de vrije wil en van Gods verrichten van wonderen. De enorme kritiek die losbarstte en Bredenburgs vergreidheid met zijn eigen collegiantse achtergrond deden hem nu toch terugkeren tot een soort fideïstische geloofsovertuiging, waarin de rede op het gebied van het geloof moet zwijgen.

Het is fascinerend deze ontwikkeling van Bredenburg te volgen. Minder fascinerend voor de niet filosofisch geschoolde is de bijzondere uitvoerigheid en de gecompliceerdheid van Van Bunes uiteenzettingen. Want het bovenstaande is een verregaand vereenvoudigde weergave van de stof die de auteur brengt, bovendien zonder diens opmerkingen over het al dan niet filosofisch geslaagd zijn van de teksten. Vreemd dat naast analyses hoe het gedachtengoed van de groten door de leerlingen wordt vervormd deze waarderings kennelijk als een noodzaak worden gevoeld. Zou niet juist in het weergeven van de worsteling van de aan hun wereld gehechte 'kleinen' meer van de essentie van de tijd worden verduidelijkt dan in het telkens toetsen van hun werkzaamheden aan een soort eeuwige maatstaf? Maar dat is misschien slechts de opvatting van een ideeënhistoricus die voor de historiciteit van alle stemmen uit het verleden opteert.

E. O. G. Haitsma Mulier

J. I. Israel, ed., *The Anglo-Dutch moment. Essays on the glorious revolution and its world impact* (Cambridge, etc.: Cambridge University Press, 1991, xv + 502 blz., £60.00, ISBN 0 521 39075 3).

De herdenking van de Glorious Revolution in 1988-1989 heeft tot een indrukwekkende stroom boeken en artikelen geleid. In dit tijdschrift is aan deze publikaties ruim aandacht besteed

(BMGN, CV (1991) iii, 394-403). De nagekomen bundel *The Anglo-Dutch moment*, direct of indirect voortgekomen uit de viering in de Britse Akademie op maandag 10 april 1989, sluit naar mag worden aangenomen, de lange rij gedenkschriften. Het boek telt, behalve een algemene inleiding van de hand van de eindredacteur, zestien opstellen, verdeeld over twee delen.

Het eerste deel handelt over de *Glorious Revolution* in engere zin. Hierin komen de gebeurtenissen in Engeland (J. R. Jones), de Republiek (J. I. Israel), Schotland (I. B. Cowan), Ierland (D. W. Hayton), en de Amerikaanse koloniën (R. R. Johnson) aan de orde. Verder bevat dit deel een essay over de beeldvorming van de revolutie in Engeland sinds de herdenking in 1938, die nog geheel werd beheerst door de laatste grote Whig-historicus Trevelyan (J. Morrill), en een verhandeling over de plaats en de betekenis van de *Glorious Revolution* in en voor de republikeinse traditie in Engeland (B. Worden).

Het tweede deel is gewijd aan de achtergronden en de gevolgen van de *Glorious Revolution*. De onderwerpen die onder deze noemer worden besproken, vertonen een grote verscheidenheid. Achtereenvolgens: de vrijheidsgedachte in de zeventiende-eeuwse Republiek (E. H. Kossmann), Brandenburg en de anti-Franse coalitie (W. Troost), een vergelijking van de Spaanse Armada van 1588 met de vloot van Willem III in 1688 (J. I. Israel en G. Parker), de *Glorious Revolution* en het vorstenhuis van Savoye (R. Oresko), de betekenis van 1688 voor de Engelse economische ontwikkeling (D. W. Jones), de gevolgen voor de Engelse en de Nederlandse Oostindische compagnieën (K. N. Chaudhuri en J. I. Israel), Willem III en de *Glorious Revolution* in de ogen van Amsterdamse sefardisch-joodse schrijvers (H. den Boer en J. I. Israel), en de Nederlands-Britse alliantie in twee eeuwen Nederlandse historiografie (P. J. A. N. Rietbergen). Een epiloo: de *Glorious Revolution* van H. Trevor Roper sluit dit deel en daarmee het boek af.

De redacteur Jonathan I. Israel heeft, naar men weet, uitgesproken opvattingen over de Republiek als grote mogendheid in de zeventiende eeuw. Hij steekt die opvattingen ook in deze bundel niet onder stoelen en banken. De Nederlandse rol in de gebeurtenissen van 1688-1689 is zijns inziens in de Engelse historiografie onderbelicht. De Staten van Holland en de Staten-Generaal dienden met de invasie door Willem III primair hun eigen koopmansbelangen. Nooit bang voor een prikkelende uitspraak schrijft Israel, dat als Lodewijk XIV Holland tegemoetgekomen was op het stuk van de tariefpolitiek en de hoge Franse invoerrechten had verlaagd, de invasie in Engeland nooit zou hebben plaatsgevonden. Engeland als bijwagen van de Republiek. Londen werd in 1688 door Willem van Oranje 'bezet'. De actieve steun uit Engeland voor de *Glorious Revolution* is in het verleden stelselmatig overdreven.

Trevor Roper trekt in de epiloo een andere conclusie. Volgens hem was er sprake van een monsterverbond dat Willem III te hulp riep uit pure angst. Men voelde zich bedreigd door 'popery and slavery'. In een historische analyse van de voorafgaande periode laat Trevor Roper zien waar de wortels van dit angstvisioen lagen. De cruciale jaren waren 1670-1672. Als de Stuarts in hun opzet waren geslaagd, zou het Engelse parlement geen kans hebben gekregen als een 'vital organ of peaceful change' te fungeren. Wat men op de klassieke Whigvisie ook kan afdingen, Macaulay's stelling, dat de Engelse Revolutie van 1688 Engeland redde van 'a different kind of revolution a century later' is in laatste instantie volgens Trevor Roper moeilijk te weerleggen. Dus toch een Engelse aangelegenheid en geen Hollandse invasie.

Israel pretendeert in de inleiding, dat *The Anglo-Dutch moment* duidelijk verschilt van de overige herdenkingsliteratuur. Dat verschil zou bestaan uit de mondiale optiek: de *Glorious Revolution* in de context van de Britse revolutionaire ontwikkelingen die er het gevolg van waren, en in het raam van de veranderingen in de internationale verhoudingen. Afgezien van de vraag of die invalshoek inderdaad niet in de overige publikaties te vinden is, lijken niet alle

bijdragen in de bundel in die opzet te passen. Neem bijvoorbeeld het op zichzelf zeer lezenswaardige betoog van de Groningse emeritus-hoogleraar Kossmann over de Hollandse vrijheid. Kossmann laat zien dat het Nederlandse vrijheidsbegrip in de zeventiende eeuw in de loop der jaren bepaald werd door vier componenten: onafhankelijkheidszin, het streven naar provinciale autonomie, godsdienstige gewetensvrijheid en, na 1650, republikenisme. Tenslotte gaf volgens Kossmann de praktische waarde van het concept de doorslag bij de vestiging van de Hollandse vrijheid: het bleek een geschikt instrument voor het bewaren van een precair evenwicht in een economisch, politiek en cultureel dynamische samenleving die blootstond aan duizend en één gevaren. Het boeiende opstel is, onbedoeld, een aardig zelfportret van een van nature sterk relativiserende historicus, maareen bijdrage aan de geschiedenis van de *world impact* van de *Glorious Revolution* valt er met de beste wil van de wereld niet in te ontdekken. Er staan, het zij onmiddellijk toegegeven, ook essays in de bundel die volledig in Israels opzet passen. Voorbeelden daarvan zijn de artikelen van D. W. Jones en K. N. Chaudhuri/J. I. Israel. Jones beschrijft hoe indrukwekkend de bemoeienis van Engeland met de Europese zaken werd na 1688. Aanvankelijk ten koste van de Britse handel en scheepvaart, maar tijdens de Spaanse Successie-oorlog veranderde dat en begon Engeland aan een economische bloeiperiode zonder weerga, zodat het land een grote mogendheid werd in de periode die op de revolutie van 1688 volgde.

Chaudhuri en Israel laten zien dat het in 1720 voor alle toeschouwers in Engeland en de Republiek zonneklaar was, dat de Engelse Verenigde Oostindische Compagnie zich ontpopte als de rijzende handels-en vlootmacht in Azië, terwijl de Nederlandse VOC stagnatie en achteruitgang vertoonde. De verandering in de balans tussen Nederlanders en Engelsen in Azië was een direct gevolg van de gebeurtenissen in 1688-1689. Het onbevredigende van een bespreking van een bundel met zestien interessante essays is, dat in de beschikbare ruimte het merendeel van de opstellen onbesproken moet blijven. Men moet dit boek echter zeker niet ongelezen laten. In de lange reeks jubileumuitgaven rond 1688-1689 geldt voor de bundel van Jonathan I. Israel zonder meer: *last but not least*.

G. Groenhuis

R. F. van der Sluis, *David van Gesscher, chirurgijn in woelige tijden. Een wetenschappelijke proeve op het gebied van de geneeskunde en de tandheelkunde* (Dissertatie Nijmegen 1990; S. 1: s. n., 1990, ix + 247 blz., ISBN 90 9003607 5).

Biografische monografieën betreffende Nederlandse heekkundigen vormen een zeldzaam genre. Enerzijds houdt dit verband met het feit dat de uitstraling van de beschrevene zelden de grenzen van de lokale betekenis overschrijdt, anderszijds omdat ook daarbinnen van de biograaf een grote mate van specifieke deskundigheid van de heekkunde zelf wordt geëist, wil de essentie van dat plaatselijke belang tot uiting worden gebracht. Het is begrijpelijk dat zo'n auteur dikwijls gezocht zal moeten worden in het circuit van de chirurgen zelf. Dit is dan ook het geval met Van Gesschers biograaf, mevrouw R. van der Sluis.

Mocht aan dit onderzoek een circumscrip te vraagstelling ten grondslag hebben gelegen, in de inleiding ervan komt deze niet goed tot haar recht. Al lezende wordt de bedoeling van de schrijfster allengs duidelijker. De heekkundige geneeskunde in ons land (en veelal ook elders in Europa) is sinds de vijftiende eeuw in handen van de leden der chirurgijngilden, veelal goed gestructureerde beroepslichamen, meer of minder streng gesuperviseerd door de overheid. Vele eeuwen heeft deze situatie bestaan, en opgemerkt mag worden dat zich daarin tot aan het einde